

Borsodi Csaba

A KIEGYEZÉSTŐL A FORDULATIG

A történelemoktatás szervezetének változásai a Budapesti Tudományegyetemen, 1867–1950*

(A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemtől
az Eötvös Loránd Tudományegyetemig)

I. Előzmények, a tanszéki, oktatási struktúra kiépítése, átalakulása, 1867–1945

Eötvös József második miniszterségének korszaka, 1867–1871

„A magyar tanügy irányítása ennek [a] korszaknak mindjárt a legelején egy nagytudású államférfinak és végtelenül finom elmének lett a feladatává. Br. Eötvös József volt ismét a közoktatásügyi miniszter, akit a magyar tanügyre vonatkozó terveinek megvalósításában egyszer, 1848-ban már megakadályoztak a feltornyosuló események”¹ – írja *Szentpétery Imre* a dualizmus korának kezdetéről ma már forrásként használt munkájában. Valóban, Eötvös József 1848-ban nem tudta megvalósítani elképzeléseit a „Magyar Egyetem”-ről, de a dualizmus idején újra megnyílt a lehetőség arra, hogy a magyar felsőoktatás rohamos fejlődésnek induljon, korszerűsödjön, kitörjön Bécs árnyékából. És a dualizmus kora a budapesti egyetem és annak bölcsészeti kara számára egyfajta aranykort jelentett. Ma is azokban az épületekben tanítunk újfent, amelyek ebben a korszakban készültek, szakjaink, tanszékeink szintén a dualizmus idején jöttek létre. Természetesen az elmúlt másfél század alatt sok változáson mentek keresztül, de az alapok ekkor alakultak ki.

A bölcsészeti karon jelentős fejlesztések történtek Eötvös rövid idejű, 1848-as minisztersége alatt is. Amikor új fejlődési szakaszcól beszélünk, azt is érdemes megvizsgálni, hogy honnan indulunk el. 1867-ben a történelemnek két tanára működött az egyetemen. Egy az egyetemes történelmet tanította, egy pedig a magyar történelmet. Az egyetemes történelem tanára 1866. szeptember 10-től Somhegyi (Schröck) Ferenc nyilvános rendes tanár, a magyar történelem tanára

* A tanulmány az MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport támogatásával készült.

¹ *Szentpétery Imre* 1935. 467.

Kerékgyártó Árpád Alajos nyilvános rendes tanár szintén 1866. szeptember 10-től.² A két történelemtanár mellett az oklevél- és címertan tanára Horvát Árpád volt, aki 1848-tól rendes tanár, helyettes tanár, majd rendkívüli tanár, 1867-től pedig nyilvános rendes tanár lett, illetve az érem- és régiségtan tanára Rómer Flóris, 1866-tól nyilvános rendkívüli, 1868-tól nyilvános rendes tanár.³ Egykorú feljegyzések szerint Toldy Ferenc is tartott történelem-előadásokat. Eötvös nevéhez fűződik a történelemtanári kar bővítése 1870-ben. A magyar történelem tanítására nevezték ki Salamon Ferencet nyilvános rendes tanárnak. Ettől kezdve tulajdonképpen két tanszéke volt a magyar történelemnek. Eötvös miniszterségének utolsó éveiben az egyetemről szóló törvényt beterjesztette az országgyűlés elé, és annak a vitája is lezajlott, elfogadására azonban Eötvös életében már nem került sor.

A Trefort-korszak, 1872–1888

A dualizmus fél évszázadának legjelentősebb vallás- és közoktatási minisztere Trefort Ágoston, az Eötvös után csak rövid ideig miniszter Pauler Gyulát követte a VKM élén. Joggal állíthatjuk, hogy Trefort minisztersége alatt a bölcsészeti karon soha nem látott fejlődés indult meg, mind a kar, mind pedig tanszékeinek életében. Bár Trefortnak sem sikerült az egyetemi törvény elfogadtatása, de olyan szervezeti változtatásokat hajtott végre, amelyek az egyetem és a kar számára is meghatározóak maradtak a következő évtizedekben. Ahogy *Szentpétery Imre* fogalmaz: „Trefort miniszterségének a bölcsészeti kar fejlődésére nézve legnagyobb jelentőségű eredménye a szemináriumok intézményének a tanárképzéssel kapcsolatos behozatala és ezzel együtt a bölcsészeti tanfolyamnak négy évre kiterjesztése volt”.⁴

A tanárok képzése a korszak egyik olyan kérdése volt, amely az egész kart érzékenyen érintette. A tanárképezdét 1870-ben alapították, majd 1872-ben módosították szervezetét és működésének rendjét, de a bölcsészeti kar megítélése szerint továbbra sem megfelelően működött, és ezt a véleményt Trefort is osztotta. A tanárképzés problémájának megoldását a kar egyik legjelentősebb tudósa, Eötvös Loránd karolta fel. Előterjesztését 1878-ban tárgyalta a kar tanácsa, és azt elfogadva küldte el Trefort Ágostonnak. Két fontos kérdést vetettek fel. Egyrészt a kar képzési idejének négy évre emelését, másrészt a szemináriumok létesítését. Trefort a képzésidő fel-emelését az 1880/81-es tanévtől hagyta jóvá. A szemináriumok kérdésében azonban hosszú vita kezdődött, amely csak az 1887/88-as tanévre hozott eredményt. Akkor három szeminárium kezdte meg működését, köztük a „történelmi szeminárium”. A szemináriumokról szóló határozatban Trefort elképzelése érvényesült, amely jelentősen eltért a bölcsészeti kar álláspontjától. A felállított szemináriumok külön szervezettel, külön helyiségekkel, könyvtárral, szemináriumi tanárokkal jöttek létre. A miniszter úgy rendelkezett, hogy a tanárképző intézet tanárai továbbra is megmaradnak, a szemináriumok vezetésével megbízott tanárok pedig, mivel a szemináriumok a tanárképzést is szolgálják a tudósképzés mellett – ami a bölcsészeti kar alapfeladata volt –, a tanárképző intézet tanárai is lesznek. Ezért külön jövedelmet élveznek. Trefort az Egyetemi Könyvtárban jelölt ki helyiségeket a „történelmi szeminárium” számára. Az első igazgató

² *Szentpétery Imre* 1935: 674.

³ *Szentpétery Imre* 1935: 674–675.

⁴ *Szentpétery Imre* 1935: 503.

Salamon Ferenc lett, a két vezetőtanár 1887. január 14-től Marczali Henrik és Fejérpataky László. A megalapítás utolsó szakaszában Trefort már beteg volt, így további terveit már nem tudta megvalósítani 1888. augusztus 22-én bekövetkezett halála miatt.

A Trefort-korszakban folytatódott a történelemoktatás át-, vagy ahogy *Szentpétery* fogalmaz, újjászervezése. Az már a hatvanas években egyre nyilvánvalóbb lett, hogy az egyetemes történet tanítása a kezdetektől a 19. század közepéig, annak minden ágával színvonalában már elmaradt a többi monarchiabeli egyetemtől. A történelem oktatásának elmélyítése, tudományosabbá tétele megkövetelte a differenciálódást, új tanszékek létrehozását. Ez 1872-ben arra készítette a kart, hogy javaslatot tegyen egyetemes művelődéstörténeti tanszék létesítésére. Még ugyanebben az évben a miniszter művészettörténeti tanszék megalapítását kezdeményezte. Henszlmann Imre nyilvános rendkívüli tanári kinevezésével 1872-ben a művészettörténet önálló katedrát nyert.⁵ A művelődéstörténet ügye azonban ekkor megfeneklett, bár a kar többször élt felterjesztéssel, 1874-ben, 1875-ben is. 1877-ben második egyetemes történeti tanszék létesítését javasolta az egyetem, megnevezve azt is, hogy az az ókori klasszikus és keleti népek kultúrtörténetét oktathá.⁶ Eredmény nélkül. A kérdésben a változást az hozta meg, hogy 1879-ben meghalt Somhegyi Ferenc az egyetemes történet tanára. Trefort ekkor azt közölte az egyetemmel, hogy felterjesztést tesz az uralkodónak, hogy egyszerre három új történelemtanszék jöjjön létre: ókori, középkori és újkori egyetemes történeti tanszék. A három tanszék megalakulása azonban hosszabb időt vett igénybe. A végleges kinevezésig helyettes tanárok tanítottak. Az ókori történetet Ribáry Ferenc, a középkori egyetemes történetet Marczali Henrik, 1880/81-től Salamon Ferenc, az újkort 1879-ben Salamon Ferenc, 1880/81-től Ballagi Aladár oktatta.⁷

Az ókor történetének tanítására 1881-ben Hampel József kapott nyilvános rendkívüli tanári kinevezést, aki 1891-ben átment az érem- és régiségügyi tanszékre, ahol nyilvános rendes tanár lett.

Az újkori (egyetemes) történet katedrájára 1883-ban Ballagi Aladár kapott nyilvános rendkívüli tanári, majd 1889-ben nyilvános rendes tanári kinevezést. 1924-ben vonult nyugdíjba, több mint negyvenéves szolgálat után.

A középkori (egyetemes) történet (középkor története) tanszék betöltése a remélnél sokkal hosszabb időt vett igénybe. A tanszéken Salamon Ferenc helyettesként tanított egészen 1889-ig. A tanszékre Lánczy Gyula kapott nyilvános rendes tanári kinevezést 1891-ben. Lánczy 1911-ben bekövetkezett haláláig állt a tanszék élén.⁸

A Trefort Ágoston által elindított fejlesztés a történelemoktatás területén a halála után is folytatódott, bár Trefortéhoz hasonló korszakról nem beszélhetünk. Az Eötvössel kezdődő és Treforttal folytatódó mintegy húszéves időszak mérlege a bölcsészeti karon igen pozitív. Ez alatt az idő alatt megkétszereződött tanszékek száma, jelentősen nőtt a rendes és rendkívüli tanárok száma, új intézetek, szemináriumok jöttek létre, új épületek épültek a mai Trefort-kertben (akkori nevén Fűvészkertben). Növekedett a kar hallgatósága, a humboldti elveknek megfelelően egy modern, a tanszabadság eszméjét valló egyetemmé vált a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem.

⁵ *Szentpétery Imre* 1935: 526.

⁶ *Szentpétery Imre* 1935: 527.

⁷ *Szentpétery Imre* 1935: 528.

⁸ *Szentpétery Imre* 1935: 673–674.

Nyugodt továbbfejlődés az első világháborúig

Szentpétery Imre 1935-ben megjelent kartörténetének címét használva és megváltoztatva tárgyaljuk a következő korszakot. A változás csak annyi, hogy *Szentpétery* még nem használhatta az „első” jelzőt a világháborúra.

Az első világháborúig tartó huszonhat év alatt tizenegy miniszter állt a vallás- és közoktatásügyi minisztérium élén, a leghosszabban Wlassics Gyula 1895 és 1903 között. Egyikük sem rendelkezett azzal a karizmával, amellyel Trefort, de a kar és a történelemtanszékek számára a nyugodt fejlődés időszaka legalább annyira fontos volt, mint az előző korszakok. A létrejött új struktúrát megszilárdítani és kiegészíteni, ez volt a fő feladat, valamint emellett a képzés kialakult magas színvonalát megtartani. A hallgatói létszám növekedése, az új tanszékek, intézetek, szemináriumok létesítése felvetette azt a problémát, hogy a bölcsészeti kar elhelyezése nem megoldott. Az Egyetem téri épület már nem tudta befogadni a növekvő létszámot, és egyes tanszékek már több éve a régi Fűvészkertben, a mai Trefort-kertben működtek. 1905-ben hat évre kibérelték tehát a régi képviselőház Sándor utcai épületét, majd a Műegyetem Lágymányosra költözése és az épületek átépítése után a kar beköltözhetett a Múzeum körüli épületébe és a kertben lévő többi épületbe.

Bár a történelem szakos képzés struktúrájának nagyobb részét a megelőző évtizedekben kialakították, további bővítés azonban még ebben a negyedszázadban is történt. A karon hosszú ideje húzódott a művelődéstörténeti tanszék létrehozása. Végül a század utolsó évtizedében került sor erre, 1898-ban Békefi Remig nyilvános rendkívüli tanári, majd 1900-ban nyilvános rendes tanári kinevezést kapott a magyar művelődéstörténelem tanítására. Békefi 1911-ig töltötte be a tanszékvezetői posztot, ezután zirci apát lett. 1905-ben alapította meg a Művelődéstörténeti Gyűjteményt, amely később Művelődéstörténeti Intézetként működött tovább.⁹ Békefi távozása után a tanszék 1914-ig betöltetlen maradt, akkor kapott nyilvános rendes tanári kinevezést Domanovszky Sándor, aki egyben a Művelődéstörténeti Gyűjtemény, majd Intézet igazgatója is lett. Domanovszky 1948. április 1-jéig, nyugdíjazásáig állt a tanszék élén. 1910 és 1914 között többször felmerült egy, a balkáni népek történetével foglalkozó tanszék felállítása, a bölcsészeti kar több előterjesztéssel is élt, de eredménytelenül.

A dualizmus korszaka a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészeti Karának történelemoktatással foglalkozó tanszékeinek kialakításáról, a tanárképzés megújításáról a történettudomány magas szintű műveléséről tett tanúbizonyságot. 1918-ban az alábbi tanszékek, intézetek szemináriumok működtek.

Az egyetemes történelem területén

a) Az ókor története

Hampel Józsefet 1894-ben Schwarcz Gyula követte nyilvános rendes tanárként 1900-ban bekövetkezett haláláig, majd Kuzsinszky Bálint nyilvános rendkívüli tanárként 1901-től, nyilvános rendes tanárként 1911-től. Nyilvános rendes tanárként 1914-ig vezette a tanszéket. Őt Heinlein István váltotta nyilvános rendkívüli tanárként 1915-től, nyilvános rendes tanárként 1918-tól.¹⁰

⁹ *Szentpétery Imre* 1935: 582–583.

¹⁰ *Szentpétery Imre* 1935: 673.

b) A középkor története

A középkor oktatása elég zaklatott volt a dualizmus első szakaszában, amint azt a tanulmány elején ismertettük. Lánczy Gyula halála után (1911) 1912-től Áldásy Antal kapott nyilvános rendes tanári kinevezést, aki 1932-ben bekövetkezett haláláig állt a tanszék élén.

c) Az újkor története

Mint azt fentebb írtuk, Ballagi Aladár hosszú időt, több mint negyven évet töltött a tanszék élén 1924-ig.

d) A keleti népek ókori története

A katedrára 1910-ben Mahler Ede kapott nyilvános rendkívüli tanári kinevezést, amelyet 1914-ben követett a nyilvános rendes tanári kinevezés. Mahler 1928-ban bekövetkezett nyugdíjazásáig állt a tanszék élén.

A magyar történelem területén

a) I. magyar történeti tanszék (1526-tól)

A tanszéken 1870 és 1898 között Kerékgyártó Árpád Alajos vezette és tartotta az előadásokat. Kerékgyártót 1898-ban nyugdíjazták. A bölcsészeti kar Thallóczy Lajost szerette volna megnyerni a tanszékre, Thallóczy meghívását 1906-ig tartotta fenn a kar, ő azonban nem adta fel bécsi állását, ezért a kar végül pályázatot írt ki, és ennek eredményképpen Angyal Dávid kapott 1909-ben nyilvános rendes tanári kinevezést. Angyal Dávid 1925-ig maradt a tanszék élén.¹¹

b) II. magyar történeti tanszék (1526-ig)

A tanszék élén Salamon Ferenc állott 1892-ben bekövetkezett haláláig. A bölcsészeti kar Károlyi Árpád magántanárt, a bécsi házi, udvari és állami levéltárban dolgozó kiváló tudóst kívánta meghívni a tanszék élére, Károlyi azonban nem fogadta el a meghívást, mivel a levéltár aligazgatói állására nevezték ki.¹² Mindezek után a kar végül a „történeti szeminárium”-ban tanító Marczali Henrik nyilvános rendes tanári kinevezésére tett javaslatot, amelyet 1895-ben Marczali megkapott, és 1924-ig töltötte be a posztot.

c) Magyar művelődéstörténelem tanszék

A tanszék létrejöttét és sorsát a korszakban fentebb tárgyaltuk.

d) Oklevél- és címertan tanszék

A tanszék vezetői posztját 1846-tól Horvát Árpád töltötte be helyettesként, majd 1848-tól rendes tanárként, a Thun-korszakban 1857-ig ismét helyettes tanár volt, majd rendkívüli tanár, azután nyilvános rendes tanár 1867-től, egészen 1894-ben bekövetkezett haláláig. A tanszékre Fejérpataky László 1895-ben kapott nyilvános rendes tanári kinevezést, és 1923-ban bekövetkezett haláláig vezette azt.¹³

A „történelmi szeminárium” vezetését Salamon Ferenc után Lánczy Gyula, majd Békefi Remig, 1911 és 1924 között Marczali Henrik látta el, beosztott tanárként Fejérpataky László tanított. A szeminárium 1905-ben a Sándor utcában, a régi Országház épületében működött, majd pedig 1911-ben a Múzeum körüli főépületbe költözött (ma Múzeum krt. 6–8.).

A háború alatti súlyos helyzetben is felvetette a kar a már korábban kért Balkán-történeti tanszék létesítését, de erre ekkor sem került sor. Ugyancsak a felállítandó tanszékek között szerepelt egy Kelet-Európa történetével foglalkozó tanszék.

¹¹ Szentpétery Imre 1935: 589.

¹² Szentpétery Imre 1935: 589.

¹³ Szentpétery Imre 1935: 675.

Az egyetemen a 19. században bevezetett magántanári intézmény létrejötte óta kiváló tudósok habilitáltak és lettek az egyetem magántanárai, akik rendszeresen tanítottak az egyetem történelem szakos képzésében. Többen közülük később nyilvános rendkívüli tanárok vagy nyilvános rendes tanárok lettek. Ezzel segítették, illetve színesítették az oktatást.

A forradalmak zűrzavarában, 1918–1919

Az elveszített világháborút követő forradalmi hullámból a magyar felsőoktatás sem maradhatott ki. Bár a Károlyi-kormány számára a legfőbb gondot nem a felsőoktatás átalakítása jelentette, de a közoktatásügyi miniszter törölte az egyetem címéből a királyi jelzõt. Az új kormányt alkotó pártok korábban sokat támadták a bölcsészeti kar tanári karát annak konzervativizmusa miatt, ennek ellenére jelentős átalakításokra nem került sor. Igaz, az egyetemi autonómia teljes megkerülésével nevezték ki Bonkáló Sándort a ruthén (ukrán) nyelv és irodalom nyilvános rendes tanáranak, de a történelemtanszékeken nem történt változás.

A kormány és az egyetem viszonya akkor romlott meg véglegesen, amikor 1919. január elején a jogi karra hét új professzort nevezetek ki. Ezt az egyetemi autonómia súlyos megsértésének tekintette az egyetem, és különösen a bölcsészeti kar. A kar – amelyet akkor Angyal Dávid személyében történész vezetett – határozatban mondta ki, hogy a kinevezések törvénytelenek. Angyal Dávidot leváltották, helyére Asbóth Oszkár került, az egyetem élére Jászi Oszkár személyében kormánybiztost küldtek ki, aki a hét érintett kinevezett egyike volt. A kormány újabb lépésként reformbizottságot hozott létre a karon, amelyben a történelem szakot Marczali Henrik képviselte. A bizottság működésére már nem került sor, március 21-én az ún. tanácskormány 133 napos uralma következett be.

Az új hatalom a felsőoktatásban elsőként a személyi feltételeket kívánta megváltoztatni. A közoktatási népbiztosság egy 25 fős listát állított össze a bölcsészeti karon nemkívánatos egyetemi tanárokról, és őket a tanítástól is eltiltotta. Ezen a történelemtanszékekről Angyal Dávid, Áldásy Antal, Ballagi Aladár, Heinlein István, a régészet területéről Kuzsinszky Bálint szerepelt. A helyüket új, megbízhatónak tekintett ifjú, többségében 30-as éveikben járó oktatókkal kívánták betölteni. A bölcsészeti karon a kari tanács helyét a kari bizottság vette át a dékán vezetésével, ennek 13 tagja volt.¹⁴ Az egyetem szervezetét centralizálták, az oktatás teljes átalakítását vetették tervbe. 1919. augusztus 1-jén azonban a forradalmi kilenc hónap véget ért. Sok terv, elképzelés született, ezeknek a végrehajtására azonban nem volt idő.

A Horthy-korszak, 1919–1945

Az új kormány 1919. augusztus 5-i rendeletével visszaállította az egyetem autonómiáját. A bölcsészeti kar tanácsa háláját fejezte ki Angyal Dávidnak, a kar dékánjának az egyetem autonómiájáért folytatott harcáért. Augusztus 25-én a kar újra őt választotta dékánnak. A tanácskormány által eltiltott tanárok visszatértek a kar kebelébe. Az 1918. október 31. óta történtek kivizsgálására

¹⁴ *Diószegi István* 1989: 76–77.

négytagú bizottságot hoztak létre. Az új tanévet a bizonytalan helyzet miatt 1919 szeptemberében nem tudták megnyitni, erre csak 1920 márciusában került sor. A kar élete visszatért a régi kérkvágásba, de a jövő bizonytalan volt.

A háborús veszteségek, Trianon, jelentősen megkisebbedett ország, az anyagi helyzet bizonytalansága mind teherként nehezettek az egyetemre. Az 1920-as évek kevésbé a fejlesztésekről, sokkal inkább a kialakult szervezet megőrzéséről szóltak. 1923-ban a vallás- és közoktatásügyi miniszter a kar igazgatási személyzetének 20%-os csökkentését kérte, majd 1924-ben az oktatószemélyzetből 19 fő elbocsátását. A kar ugyan megpróbálkozott megvédeni tanszékeit, de ezt teljes sikerrel nem tudta megtenni. Az 1930-ig terjedő időszakban a kar 11 tanszéke szűnt meg, szebben fogalmazva „ideiglenesen szünetelt”. Ez a történelemtanszékek közül a keleti népek ókori történetének tanszékét érintette. 1930-ban a kormány határozata szerint az az évi költségvetéshez képest 6 év alatt 10%-os csökkentést kellett alkalmazni. Ez négy tanszék és négy segédtanerői állás megszüntetését jelentette. Ekkor 51 tanszéke és 36 segédtanerői állása volt a karnak. Az 1932/33-as költségvetés a leépítendő tanszékek számát ötre emelte.¹⁵

A leépítések, tanszék-szüneteltetések közepette azonban a történelem tanításában fejlesztésre is volt példa. 1928-ban sor került a délkelet-európai történeti tanszék felállítására, de működését nem kezdhette meg. 1929-ben viszont sikerült a korábbi években már javasolt Kelet-Európa története tanszék létesítése, Lukinich Imre nyilvános rendes tanári kinevezésével. Ezzel a történelemtanszékek létszáma az ókori történetet is beleszámítva nyolcra emelkedett. 1928-ban megalkult a Magyar Történeti Intézet, 1934-ben a Kelet-európai Történeti Intézet és a Magyar Művelődéstörténeti Gyűjtemény, Művelődéstörténeti Intézetté alakult. A megszorítások okán ismételten nagyobb szerepet kaptak a magántanárok és a nyilvános rendkívüli tanárok, az intézeti tanárok az oktatásban. Szerepük még fontosabbá vált akkor, amikor a bölcsészeti kar 1933/34-ben kötelező proszemináriumi és szemináriumi rendszert vezetett be. A következő tanévben már 52 magántanár és megbízott előadó vezetett proszemináriumot. Szemináriumot továbbra is nyilvános rendes vagy rendkívüli tanár vezethetett.

A korábban I., illetve II. jelzővel ellátott magyar történeti tanszékeket a húszas évek végétől 1526-ig tartó tárgykörrel, illetve 1526-tól kezdődő tárgykörrel ruházták fel.

A korszakban a nyolc történelemtanszék vezetésében természetes változások következtek be.

Az ókori történeti tanszék élén 1941-ig Heinlein István állt. Nyugdíjba vonulása után nem töltötték be azonnal a helyét, csak 1942-ben került sor Förster Aurél nyilvános rendes tanári kinevezésére.

A középkori (egyetemes) történeti tanszékét Áldásy Antal vezette 1912-től 1932-ben bekövetkezett haláláig. Hosszú ideig betöltetlen volt a tanszék, helyettesek tanítottak, majd 1942-ben Váczy Péter kapott nyilvános rendes tanári kinevezést.

Az újkori (egyetemes) történet tanszékének vezetője, Ballagi Aladár nyugdíjba menetele után Angyal Dávid nyilvános rendes tanár kapott kinevezést 1925-ben, aki korábban az 1526 utáni magyar történeti tanszéket vezette. Angyal 1929-ben történt nyugdíjazásáig állt a tanszék élén. Hajnal István 1930-ban kapott nyilvános rendes tanári kinevezést a tanszékre.

A Kelet-Európa története tanszék létrejötté e korszakban történt, fentebb írtunk róla.

A korábban I. sz., 1526 utáni (újkori) magyar történeti tanszék élén 1909-től Angyal Dávid állt, aki 1925-ben átment az újkori egyetemes történet tanszékre. Utóda Szekfű Gyula nyilvános rendes tanár lett 1925 júliusától.

¹⁵ Szentpétery Imre 1935: 632–633.

A korábban II. sz., 1526 előtti (középkori) magyar történet tanszéket 1924-ig, nyugdíjazásáig Marczali Henrik vezette, őt Hóman Bálint nyilvános rendes tanár követte 1925 júliusában, és 1931-ig állt tanszék élén. A tanszék vezetésének újbóli betöltésére 1934-ben került sor Mályusz Elemér nyilvános rendes tanár kinevezésével.

A magyar művelődéstörténelem tanszékének/intézetének vezetője Domanovszky Sándor nyilvános rendes tanár volt 1914 óta.

Az oklevél és címertan tanszéket 1923-ban bekövetkezett haláláig Fejérpataky László vezette, akit Szentpétery Imre nyilvános rendes tanár követett a poszton.¹⁶

Az utolsó békeévben, 1944. őszi félévében a felsorolt nyilvános rendes tanárokon kívül a következő magántanárok tanítottak, vezettek proszemináriumot, illetve szemináriumot: magyar művelődéstörténet tárgykörben proszeminárium: Kring (Komjáthy) Miklós, Kelet-Európa történetéből proszeminárium: Elekes Lajos, újkori történelem szeminárium: Wellmann Imre, ókori történelem proszeminárium: Nagy Lajos címzetes rendkívüli tanár, Szilágyi János, vitéz Pálfi János magántanár, középkori magyar történet proszeminárium: Horváth Konstantin, Kardos Tibor magántanár, Fekete Nagy Antal magántanár. Választható órákat tartottak még Kadóc Ottokár, Fekete Lajos, Meszlényi Antal, Balassa Brunó címzetes rendkívüli tanárok, valamint vitéz Pálfi János, Lósy-Schmidt Ede, Joó Tibor, Vanyó Tihamér, Ember Győző, Wellmann Imre, Gyóni Mátyás magántanárok. A történeti segédtudományok tárgyköréből Fekete Lajos, Gulyás Pál, Nagy Lajos címzetes rendkívüli tanárok, valamint Kumorovitz L. Bernát magántanár.¹⁷

Az ún. fordulathoz vezető út és a „fordulat”, 1945–1949/50

1944 őszén a nyilasok hatalomátvétele után, ahogy a front Budapest felé közeledett, egyre nagyobb veszélye volt annak, hogy a hatalom a Német Birodalomba való kitelepülésre kényszeríti az egyetemet. Az egyetemi tanács a bölcsészeti kar előterjesztésére olyan határozatot hozott, hogy az egyetem a háborús körülmények között is Budapesten marad, és működését ameddig egyáltalán lehetséges, folytatja. Erre kötelezte a tanács az egyetem minden tanárát és dolgozóját. Az egyetem nyilvános rendes tanárai közül mindössze hét, a bölcsészeti karról egy távozott Nyugatra. A Bölcsészettudományi Kar vagyonaiból semmit sem sikerült Németországba szállítani. (Ekkor még a természettudományi tanszékek, laboratóriumok is a kar részei voltak.) A kar dékánja Hajnal István volt ebben az időszakban, de igen jelentős feladatokat látott el Alföldi András nyilvános rendes tanár is. Az egyetem tanácsa kemény hangú levelet intézett Rajniss Ferenchez, amelyben tiltakozott az egyetemi hallgatók Németországba szállítása ellen. Rajniss december 3-án durva fenyegető levélben válaszolt, majd december 8-án a nyilas kormány elmenekült Budapestről.¹⁸

¹⁶ *Diószegi István* 1989: 175–177.

¹⁷ A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MCMXLIV–MCMXLV. tanév első félévére fennállásának 310. tanévében 1944: 67–71.

¹⁸ *Sinkovics István* 1970: 16–18.

A Vörös Hadsereg 1945. január 16–17-én érte el a Bölcsészettudományi Kar Múzeum körüti épületeit. A harcok jelentős károkat okoztak az épületállományban. Szinte az összes ablak betört, a tetőzet egy része beomlott, egyes részek beáztak, a laboratóriumok felszerelése összetört. A dékán március elején tudott eljutni a karra, és attól kezdve azon munkálkodott, hogy az oktatás minél hamarabb elkezdődjön. 1945 májusára mintegy ezer hallgató gyűlt össze, így megindulhatott a II. félév, amely a vizsgákkal együtt július végéig tartott. A tanári kar tagjai közül Ortway Rudolf fizikus és Tompa Ferenc ősrégész veszítette életét. A politika azonban már 1945 őszén beleszólt a kar életébe. Az igazolási eljárások során a kar három oktatóját nem igazolták, közöttük Mályusz Elemér nyilvános rendes tanárt, a középkori magyar történelem tanárát, és 1945. október 22-vel nyugdíjazták. Ugyanakkor 1945-ben és 1946-ban jelentős számban neveztek ki új professzorokat a karra. 1945 decemberében 15 professzor került a bölcsészeti karra. Többek között Bonkáló Sándor, Bolgár Elek, Lukács György, Turóczi-Trostler József, Trócsányi Zoltán, Bolgár Elek, Lukács György, közülük többeket a Magyar Kommunista Párt javasolt, vagy az a Turóczi-Trostler, akit az SZDP támogatott. 1946 és 1949 között újabb 17 nyilvános rendes tanárt neveztek ki, 1946-ban Ortutay Gyula, Fülep Lajos, Szalai Sándor, Deér József, 1947-ben Szemerényi Oszwald, Marót Károly, 1948-ban Kardos Tibor, 1949-ben Waldapfel József került az egyetemre. Közülük is többben politikai kinevezettek voltak. A kinevezések azt is szolgálták, hogy a bölcsészeti kar tanári összetétele jelentősen megváltozzék. Sajátos fiktora az életnek, hogy közülük Deér József, Szemerényi Oszwald, Wolsky Sándor már 1948-ban Nyugatra távozott, Szalai Sándor pedig az új rendszer börtönébe került. Az új tanárokkal együtt a kar oktatói állománya a negyvenes évek második felére jelentősen növekedett. 69 nyilvános rendes, 10 nyilvános rendkívüli, 17 egyetemi intézeti tanár tanított. Nagymértékben növekedett a magántanárok száma is, 1948-ban már 90 fölé nőtt.

A politikai élet meghatározó pártjai 1945 után programjaikban igen kevésbé foglalkoztak a felsőoktatás-politikával. Szinte minden párt kifejezte azon óhaját, hogy növekedjék a felsőoktatásba járó hallgatók létszáma, hogy minden társadalmi réteg részesedjen ennek előnyeiből. A baloldali pártok külön hangsúlyozták, hogy a munkás- és parasztszármazású hallgatók arányát a hallgatók között jelentősen növelni kell. Az első intézkedések is ezt szolgálták. Az esti képzés megindítása, 1945-ben esti munkástanfolyamok, 1947-től esti tagozatok, a szakérettségis tanfolyamok megszervezése, a népi kollégiumi mozgalom voltak azok az első lépések, amelyek ezt szolgálták. A baloldal figyelme először az általános és a középiskolák felé fordult. Ott előbb megszülettek a reformok. A nyolcosztályos általános iskola bevezetése, az iskolák államosítása 1948-ban. A felsőoktatásban meghatározó jelentős változások nem történtek.

Az átfogó, az egész felsőoktatást átalakító reformtervek 1947/48-ban készültek el a MKP, majd az MDP műhelyeiben. A reform fő céljai között a jobb és hatékonyabb szakképzés biztosítása, a szocializmus építése szükségleteinek megfelelően, a hallgatók szociális összetételének alapvető megváltoztatása, az oktatás tartalmának megváltoztatása, a marxizmus módszerének bevezetése az oktatásba. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem már a korábbi időkben is baloldali pártok érdeklődésének homlokterében volt, a reform keretében ez az érdeklődés megerősödött. Az MKP, majd MDP fokozott figyelme a PPTE bölcsészkarra irányában az átalakítási tervekben is jelentkezik. Ezen a karon kell „a legjobban megerősíteni jelenlétünket” – mondják ki a tervek. A bölcsészkar átalakítás fő indoka, hogy itt még ebben az időszakban is a legteljesebb tanszabadság érvényesült, úgymond mindenki azt adott elő és azt hallgatott, amit akart. Ez persze túlzás, de indok volt arra, hogy kötött tanmenetet vezessenek be. A feladat az lett, hogy a kar első-sorban tanárokat képezzen a négyosztályos gimnáziumok számára, de itt legyen a könyvtárosok, levéltárosok, muzeológusok képzése is. A természettudományokat önálló karrá kellett szervezni. A tervezet személyi kérdéseket is felvetett. „Követeljük a 60 budapesti professzor közül

Schwarcz (Elemér), Gerevich (Tibor), Deér (József), Huszti (József), Alszegehy (Zsolt), Lukinich (Imre), Széky (Tibor), Lassovszky (József), Rybár (István) távozását. Ezeknek eltávolításához a Párt intervenciója nélkül a kultuszminisztériumé elegendő. A karra behozandók Molnár Erik, Andics (Erzsébet). Andicsnak Legújabbkori egyetemes történet címmel új tanszék szervezendő.”¹⁹ A tervetnek ez a pontja csak részben valósult meg. Andics Erzsébet és Molnár Erik valóban a kar oktatója lett. Andics Erzsébetnek az említett tanszéket nem hozták létre. Az Újkori Magyar, később Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszék vezetője lett, kisebb megszakítással 1972-ig. A kultuszminiszter 1947-től Ortutay Gyula, az egyetem oktatója, aki a reform végrehajtója volt. A párt tervzetét a kormány, a minisztérium tárgyalta és ültette át a gyakorlatba. A tervzetben említett történészek sorsa eltérően alakult: Deér – mint azt írtuk – 1948-ban Nyugatra távozott, Andics és Molnár Erik viszont a PPTE, majd az ELTE professzorai lettek. A másik említett történész, Lukinich Imre 1949-ben távozni kényszerült az egyetemről. A nagyobb változások 1949-ig többnyire elkerülték a történelem szakos képzést.

1945 és 1949 között az alábbi változások zajlottak le a történelem tanszékeken.

a) Ókori történeti tanszék

Förster Aurél 1942-ben nyert kinevezést a tanszék élére, 1947. április 1-jén nyugalomba vonult. Marót Károly kapott nyilvános rendes tanári kinevezést, és 1962-ig vezette a tanszéket.

b) Középkori egyetemes történeti tanszék (intézet)

Váczi Péter nyilvános rendes tanár 1942 és 1953 között vezette a tanszéket.

c) Újkori egyetemes történeti tanszék (intézet)

Hajnal István nyilvános rendes tanár 1949-ben történt nyugdíjaztatásáig vezette a tanszéket.

d) Középkori magyar történeti tanszék

Mályusz Elemért 1945. október 22-vel nyugdíjazták, Deér József 1946-ban kapott kinevezést, és 1948-ig állt a tanszék élén. Távozása után helyettesként Lederer Emma tanította a korszakot. Molnár Eriket 1949-ben hívták meg a tanszék élére, 1957-ig vezette azt.

e) Újkori magyar történeti tanszék

Szekfű Gyula nyilvános rendes tanár 1945 és 1948 között moszkvai magyar követ volt, hazatérte után már nem tanított a tanszéken. Távolléte alatt Kosáry Domokos és Ember Győző helyettesítette. Kosáry 1949-ben már nem taníthatott. 1949-ben Andics Erzsébet vette át a tanszék vezetését.

f) Történelem segédtudományai tanszék (1945-től)

Szentpétery Imre 1950-ben bekövetkezett haláláig vezette a tanszéket, őt Lederer Emma követte a tanszék élén, aki 1969-ig vezette.

g) Magyar művelődéstörténelem tanszék (intézet)

Domanovszky Sándor nyilvános rendes tanár 1948. április 1-jén nyugállományba vonult. A tanszék megszűnt.

h) Kelet-Európa története tanszék

Lukinich Imre 1949-ben nyugállományba került. A tanszék az eredeti formájában szünetelt.

A képzés átalakulását egy összehasonlító tudom bemutatni. Az 1948/49-es tanév II. félévének kurzuskínálatát és az 1949/50-es tanév ugyanazon félévének kurzuskínálatát összehasonlítva, a következő adatokat összegezhethetjük.

Az 1948/49-es II. félévben a kötelező fő előadásokat tartók voltak: Németh Gyula ny. r. t.: Magyar őstörténet, Lukinich Imre ny. r. t.: Kelet-Európa története, Hajnal István ny. r. t.: Az újkori Európa története, Váczy Péter ny. r. t.: A hűbéri Európa története, Marót Károly ny. r. t.: Antik

¹⁹ Szögi László 2003: 318.

történetírás, Ember Győző mt. mint helyettes: Magyarország története 1526–1711, Kosáry Domokos mt. mint helyettes: Magyarország a reformkorban, Lederer Emma mt. mint helyettes: Magyar történet 12. század, Szentpétery Imre ny. r. t.: Chronológia.

Választható előadásokat tartottak: Meszlényi Antal c. rk. t., Gyóni Mátyás mt., Pálfi János mt., Elekes Lajos mt., Czeglédy Károly mt., Benda Kálmán mt., Ferenczy Endre mt., Perényi József mb. előadó (Szovjetunió népeinek története a feudalizmus korában!!!), Vigh Károly mb. előadó, H. Balázs Éva mb. előadó, Czóbel Ernő mb. előadó (A tudományos szocializmus kialakulása!!!).

Proszemináriumot vezettek: Durkó Dalma, Bottló Béla, Makkai László, Ferenczy Endre, Pálfi János.

Szemináriumot vezettek:

Újkori magyar történelem: Heckenast Gusztáv, E. Majláth Jolán, Spira György, Végh Károly.

Középkori magyar történelem: Hanák Péter, Karácsony Béla, Székely György.

Történeti segédtudományok: Kumorovitz L. Bernát.²⁰

Az 1949/50-es tanév második félévében a kurzuskinálát az alábbiak szerint alakult.

Kötelező előadások a kar minden hallgatója számára:

Molnár Erik: Bevezetés a történelemi materializmusba (nyomtatásban Szalai Sándor jelent meg, majd kihúzva, és tollal beírva találjuk Molnár Erik nevét. Szalai Sándort közben ugyanis le-tartóztatták.) I. éveseknek. Fogarasi Béla: Dialektikus materializmus (III. éveseknek). Havas Ernő: Párttörténet (IV., V. éveseknek).

Kötelező előadások a magyar szakosok számára:

Mérey Gyula: Magyarország a reformkorban (eredetileg Mód Aladárt írták ki). Andics Erzsébet: Magyarország 1914-től napjainkig.

Kötelező előadások a történelem szakosoknak:

I. év

Váczy Péter: Hűbéri Európa, Molnár Erik: Magyar történelem, 12. század, Niederhauser Emil: Szláv államok, Szentpétery Imre: Középkori oklevelek olvasása, Gyóni Mátyás: Latin.

Ajánlott előadások: Molnár Erik: Árpád-kori kútfők.

II. év

Hanák Péter: Egyetemes történet 1640–1789, Ember Győző: Magyarország története a török hódítás és a nemzeti szabadságharcok idején, Hajnal István: Felfedezések és gyarmatosítás, Ember Győző: Szeminárium.

III. év

Gerőné Fazekas Erzsébet: Európa a bécsi béke után és az 1848-as forradalmak, Mérey Gyula: Magyarország a reformkorban és forradalom idején (eredetileg Mód Aladár), Czóbel Ernő: A tudományos szocializmus kialakulása, Gerőné Fazekas Erzsébet: Szeminárium, Mérey Gyula: Szeminárium.

IV. év

Zsigmond László: A kapitalizmus általános válságának korszaka, Andics Erzsébet: Magyarország 1914-től napjainkig, Andics Erzsébet: Szeminárium, Zsigmond László: Szeminárium, Ajánlott előadás: Bethlen Oszkár: Magyarország és a szomszéd népek.

V. év

I. Tóth Zoltán: Magyar–román kapcsolatok az újkorban, Perényi József: A Szovjetunió népeinek története.

²⁰ A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1948/49 évi II. félévének tanrendje.

Nem kötelező előadásokat hirdetőik: Hajnal István, Váczy Péter, Marót Károly, Germanus Gyula, Dávid Antal, Szilágyi Lóránd, Gyóni Mátyás, Benda Kálmán, Ferenczy Endre.²¹

A történelemképzés radikális átalakítása felé az első lépések az 1949/1950-es tanévben megtörténtek. Távozni kényszerült 1949 végén Hajnal István, noha az 1949/50-es tanév második félévi tanrendjében még szerepel a neve, de már nem taníthatott. Távozni kényszerült Kosáry Domokos, Lukinich Imre, a proszemináriumokat vezető tanárok többsége, 1950-ben meghalt Szentpétery Imre. Viharos gyorsasággal új szelek kezdtek fújni a karon. A marxizmus kötelezővé tétele mellett, ugyancsak kötelezően megjelent a párttörténet (magyar és a bolsevikpárt története), a politikai gazdaságtan. Az új eszméket hirdető Andics Erzsébet, Molnár Erik, Gerő Ernőné Fazekas Erzsébet, ismeretlen és ismert új nevek. Köztük tehetséges fiatalok is, akikre hirtelen sok és nehéz feladat hárult, egy igen nehéz diktatórikus légkörben. A tanszékeket 1949-ben egy intézetbe vonták össze, amelynek élén egy igazgatótanács állott. Rövidesen új igazgató került az intézet élére, Kató István, aki korábban a pártiskolán tanított. Új idők kezdődtek az 1950 szeptemberétől már Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. Hosszú időre elveszett a humboldti egyetem modellje.

Források

A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem tanrendje az MCMXLIV–MCMXLV. tanév első félévére fennállásának 310. tanévében. Budapest Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 1944.

A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1948/49. évi II. félévének tanrendje.

A Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1949/50. évi II. félévének tanrendje.

Hivatkozott irodalom

Díószei István (szerk.): Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi karának története 1635–1985. Budapest 1989.

Sinkovics István (főszerk.): Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1945–1970. Budapest 1970.

Szentpétery Imre: A Bölcsészettudományi kar története 1635–1935. A királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. I. kötet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1935.
Szögi László (szerk.): Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest 2003.